

Bornemisza Péter névbejegyzése a wittenbergi egyetem anyakönyvében

Eckhardt Sándor kimutatta, hogy Bornemisza Péter tanult Wittenbergben, mert Volaterranus *Commentariorum urbanorum octo et triginta libri* (Basileae 1530.) c. enciklopédiájának 88. lapjára írt széljegyzetében Melanchthont wittenbergi tanárának vallja.¹ A wittenbergi tanulás időpontja tekintetében azonban eltérő vélemény alakult ki. Maga Eckhardt azt az 1557. év elé helyezte,² Nemeskürty István azonban jó érzékkel 1559-re tette.³ Sokan keresték már, de nem találták Bornemisza Péter nevét a wittenbergi egyetem anyakönyvében s az a vélemény alakult ki, hogy immatrikuláció nélkül tanult ott. Pedig neve eltorzított alakban szerepel az anyakönyvben. Mivel két wittenbergi iskolatársát, Kopácsi Györgyöt és Csirke Györgyöt név szerint is megnevezi,⁴ nyilván az ő beíratkozásuk ideje körül keresendő az ő neve. Nemeskürty István is ez alapon tette Bornemisza Péter wittenbergi tanulását 1559-re.⁵ Kopácsi György bejegyzését 1559. május 27-én, Csirke Györgyét pedig 1559. október 15-én találjuk meg.⁶ A Bornemiszáét is e tájban kell keresnünk. Meg is találjuk 1559. szeptember 13-án az eltorzult *Petrus Besnemus* alakban,⁷ közel négy hónappal Kopácsi György neve után és egy hónappal Csirke György bejegyzése előtt, tehát a kettő közt. Vagy a beírást végző írrok jegyezte hibásan a nevet, vagy a kiadást eszközlő Foerstemann olvasta félre, de kétségtelen, hogy a Besnemus névben Bornemisza neve húzódik meg. Mindenesetre jó volna az eredeti bejegyzést szemügyre venni. A két név közti rokonság azonban szinte kézzel fogható. Kiderül ez, ha egymás alá írjuk a két nevet:

Petrus Besnemus
Petrus Bornemisza

A két változatban közös öt betű a Bornemisza nevezet lényegét adja: *B n e m s*. Megegyezik a *B* kezdőbetű, az eredeti névből összefüggően a *n e m* betűcsoport és az író nevének utolsó mássalhangzója, az *s*. Kétségtelen, hogy a Besnemus-ban a Bornemisza név rejtőzik. Tehát Bornemisza Péter 1559. szeptember 13-án a wittenbergi egyetem hallgatója lett.

Meddig maradt Bornemisza Wittenbergben? Kiderül ez, ha Bornemisza wittenbergi beíratkozásai időpontját elhelyezzük életrajzi adataiban. Három évvel azután, hogy Feledi Lestár kapitány megrémítéséért börtönbe került, 1556-ban ismeretlen helyen és okból másodszer is fogságot szenvedett

¹ ECKHARDT Sándornak az *Ördögi kísértetek* kritikai kiadásához (Bp. 1955.) kapcsolt jegyzeti 233. – Uő: *Balassi Bálint*. Bp. é. n. 17.

² ECKHARDT Sándor jegyzetei az *Ördögi kísértetek*hez 234.

³ NEMESKÜRTY István, *Bornemisza Péter az ember és az író*. Bp. 1959. 41–42.

⁴ BORNEMISZA Péter, *Postilla* IV. 598/b, 599.

⁵ NEMESKÜRTY István, *i. m.* 71.

⁶ C. E. FOERSTEMANN, *Album Academiae Vitebergensis* ab a. Ch. MDII usque ad a. MDLX. Lipsiae, 1841. 361a, 40 és 365b, 4.

⁷ C. E. FOERSTEMANN, *i. m.* 364a, 27.

a saját bevallása szerint.⁸ Ezt követően kerülhetett sor külföldi tanulmányújtára, melyről maga Bornemisza így nyilatkozik: „Ezek után tanulásért, Német és Olasz országra költség nélkül indított, csak nyolc forinttal, és tartott köztök nyolc esztendeig minden külső segítség nélkül kazdagon. És ismét kihozatott velem csak nyolc forintot... Mert nagy sokszor minden életemre valókat olyak szolgáltatatták be, kikől semmit nem reméltem”.⁹ Schulek Tibor jeles művében e nyolc évet 1556-os fogságát követően számítja.¹⁰ Először Olaszországba, Padovába ment, ahogy Nemeskürty István írja.¹¹ Itteni tartózkodása körülbelül egy évig tarthatott, mert 1557 őszén már a bécsi egyetemre iratkozott be.¹² Bécsi tanulásáról, itt Tanner György professzorhoz fűződő kapcsolatáról egyet-mást tudunk. Ebben a városban adja ki 1558-ban Hoffhalter Raphaelnél Elektra-fordítását és átdolgozását. Szállásán prédikációkat is tartott, mint maga írja: „Mikor még Bécsbe tanuló ifjú voltam, izgatott az Ur Isten erővelis, hogy szállásomon prédikáljak, kire sokan gyűltek. Ez miatt Oláh érsek, egri pispék, ki oztán érsekké lón, Verancsics Antal és az nitrai Bornemisza pispék reám gyülekeztek, hol elejekben, hol az császár eleibe hivattak, ijesztöttek, hogy ne prédikálnék...”¹³ A püspökök által megindított akció következménye lehetett Bornemisza harmadik fogsága,¹⁴ melyből kiszabadulva 1559. augusztus 28-án Bécsből gyorsan eltávozott.¹⁵ Most vette sietve útját Wittenbergbe, hova megérkezve már 1559. szeptember 13-án beiratkozott az egyetemre. Itteni tartózkodása nagyon rövid volt, mindössze két-három hónapig tartó, mert az év végén már Huszár Gálnál van Magyaróvárott,¹⁶ kit 1560. február 1-én „cum filio Zacharia et A.” Kassára követett.¹⁷ Itt 1560. december 27-én megszöktette Huszár Gált fogságából.¹⁸ E tette után távoznia kellett Kassáról és 1561-ben már újra Bécsben van, hol naptárt ad ki az 1562. évre.¹⁹ A nyolc évből hátralevő időt 1564-ig – úgy látszik – a bécsi királyi kancellária szolgálatában tölti, mint íródeák.²⁰ Így 1556-tól 1559-ig és 1561-től 1564-ig számítva kitelik a Bornemisza által említett nyolc évi külföldi tartózkodás, mely után még utóbbi évben Balassa János prédikátora lesz Zólyomban. Padovában talán gazdag úrfiak mentora volt,²¹ első bécsi tartózkodása alkalmával, esetleg wittenbergi útján is, Nádasdy Tamás támogatta,²² második bécsi ténykedésekor pedig már eltartotta magát. Valóban találóan mondhatta el magáról, hogy nyolc forinttal ment külföldre, nyolc évig időzött ott és nyolc forinttal jött haza.

Kathona Géza

⁸ BORNEMISZA Péter, *Postilla* V. hhhh ív utolsó levelei. – SCHULEK Tibor, *Bornemisza Péter 1535–1584*. Sopron–Bp.–Győr, 1939. 389.

⁹ Uo.

¹⁰ SCHULEK Tibor, *i. m.* 7–8.

¹¹ NEMESKÜRTY István, *i. m.* 42.

¹² VÉGH Ferenc, *Bornemisza Péter ifjúsága*. It 1952. 514. – NEMESKÜRTY István, *i. m.* 47.

¹³ BORNEMISZA Péter, *Postilla* IV. 868. – NEMESKÜRTY István, *i. m.* 68–69.

¹⁴ VÉGH Ferenc, *i. m.* It 1952. 520. – ZOVÁNYI Jenő, *Egyháztörténeti Lexikon*. Bp. 1977. 90.

¹⁵ TANNER György Elektra-példányába beírt jegyzete szerint: „Discessit ὁ ἀνὴρ καλὸς καὶ ἀγαθός. . . Vienna, 28. Aug. Ao 1559.” FERENCZI Zoltánnak az Elektra faksimile kiadásához írt utószava III–IV.

¹⁶ NEMESKÜRTY István, *i. m.* 74.

¹⁷ Uo. 75.

¹⁸ SCHULEK Tibor, *i. m.* 22.

¹⁹ Uo. 22.

²⁰ NEMESKÜRTY István, *i. m.* 75–76. – SCHULEK Tibor, *i. m.* 24.

²¹ NEMESKÜRTY István, *i. m.* 43.

²² SCHULEK Tibor, *i. m.* 352.

Adatok a piarista iskolai színjátszás történetéhez

Az iskolai színjátszás XVII–XVIII. századi történetét tekintve figyelmet érdemelnek a privigyei adatok, mivel ez az egyik legrégebb, s az egyik legtöbb adattal szolgáló magyarországi iskola.

Az olasz eredetű rend 1666-ban teleshzik meg Privigyén. Az alapító Pálffy Pál özvegye, Khuen Mária Franciska. Halála után, 1672-től fia és örököse, Károly támogatja a rendházat, így később alapítóként említik és tisztelik mindkettőjüket.¹ A tanítás már 1666. november 8-án megkezdődik. Ettől kezdve folyamatos az oktatás, egyetlen megszakítással: 1678–1685 között a török, kuruc–labanc háborúk miatt szünetel a tanítás.² 1680-ban kísérletet tettek a tanítás megindítására, de sikertelenül. Az iskola történetével párhuzamosan kísérhető nyomon a színjátszás története. A rendalapító Kalazanci Szent József ellensége a színháznak, mint azt egy levele dokumentálja: „Ha a színelőadások tetszenek is a világi közönségnek, én tapasztalásból tudom, hogy miattuk nagy kárt szenved az ifjúság java. Ezért nagyobb szorgalommal kell tanítani a tudományokat és az Ur félelmét, ami egyedül tetszik Isten ő szent felségének, és semmibe sem kell venni az emberek üres tapsát, akiket ilyen külső dolgok gyönyörködtenek.”³ Ezzel összhangban áll a privigyei Regulae Scholasticae 1666. évi bejegyzése, mely megtiltja a betlehemezést: „prohibentur quoque studiosis nostris declamatiunculae cum praeseptis, cantus cum stella, item et aliae saeculares ac vanae cantiones...”⁴

Az eddigi irodalomtörténeti vélemény, amely szerint a piaristák a magyar nyelvű színjátszás egyik legfőbb támogatói, mégis érvényes, hiszen a későbbi évek számtalan adata bizonyítja, hogy nem csupán ünnepélyes alkalmakkor előadott játékokról van szó, hanem színjátszói hagyományról kell beszélnünk, akár ennek az egy iskolának az adatait figyelembe véve is. A rendalapító véleménye háttérbe szorulásának, figyelembe nem vételének oka valószínűleg az az általános magyarországi iskolai szokás, melynek kialakításában nálunk a jezsuitáké és a ferenceské a vezető szerep, s melynek hagyományát a jezsuita rend feloszlása után éppen a piaristák viszik majd tovább.

A privigyei iskola is valószínűleg a többi iskola szokásaihoz igazodik, amikor már 1670-ben bemutatja az első actiót. A továbbiakban pedig 1752-ig 126 előadásról tudunk, majd 1753–58 között még hétről.⁵ A Catalogus Studiosorum bejegyzései vagy a színrevivő tanár neve mellett, vagy az iskolai események között emlékezik meg az előadásokról, többnyire azonos formulával: „hoc anno P. (a rendező neve) actionem exhibuit/productit, cui titulus erat...” Ez a formula bővül sok esetben bizonyos alkalom-, műfaj-, helyszínjelöléssel és egyéb előadásra vonatkozó megjegyzéssel. Az adatok időbeli megoszlása azt mutatja, hogy az első alkalomtól, 1670-től bizonyos rendszerességgel mutatnak be darabokat, évente általában 1–3 alkalommal, majd 1707–1736 között egyre többet, van olyan

¹ BALANYI György – BIRÓ Imre – BIRÓ Vencel – TOMEK Vince, *A magyar piarista rendtörténete*. 1943. Bp. 17–18. Hogy miért éppen Privigyét választja az özvegy, arról ezt olvashatjuk: „A kies Nyitra völgyben fekvő Privigye a bajmóczy vár árnyékában akkoriban alkalmasabb hely lehetett iskolának, mint a püspökség és a megye székhelye, amelynek környéke sokat szenvedett a török martalócok portyázásaitól.” FRIEDREICH Endre, *A piarista iskola a XVIII. században*. Ld.: FRIEDREICH, *Piaristica* Központi Könyvtár Bp. 328.

² A *Catalogus Juventutis Studiosae* feljegyzései mellett (Központi Levéltár Bp. V. 174/43. jelzet) olvasható ennek tüzetes története: MISKOLCZI István, *A kegyes-tanítóréndiek privigyei kollégiumának története*. 1907. Vác. 28–31.

³ BALANYI György – BIRÓ Imre – BIRÓ Vencel – TOMEK Vince, *i.m.* 44.

⁴ KILIÁN István szíves közlése szlovákiai kutatásai alapján.

⁵ A felhasznált adatok lelőhelye elsősorban a *Catalogus Juventutis Studiosae* (L. a 2. jegyzetet. A továbbiakban: *Cat. Juv.*), melynek adatait feldolgozza PRÓNAI Antal – CSÁSZÁR Elemér, *A kegyesrendiek magyarországi iskoláiban 1670–1778. előadott drámák jegyzéke*. ITK 1915. 114–122. és 206–219. De az itt közölt jegyzék nem teljes és pontatlan. Ezenkívül NÉMETH Károly hagyatékából került elő néhány új adat (Kpt-i Levéltár Bp. 779. jelzet. A levéltárban nyújtott segítséget ezúton köszönöm CSÁNYI Lászlónak). Az 1752. utáni adatok KILIÁN István szíves közléséből származnak, lelőhelyük a *Protocollum Gymnasii Prividiensis 1779–1848*. Statny Oblastny Archív. Nitra. PP.B. 1./I.a Inv. c. 1261. jelzet, ill. *Catalogus Studiosorum 1753–1775*. uott. PP.B. 1./I.B.Inv.c.1266. jelzet.

év, amikor hatszor mutatnak be színjátékot. A 134 adatból az első időszakra, 1670–1703-ra 33 felépés esik, míg a következő harminc évre, 1707–1736-ig 81. Ezt követően tíz évig a bejegyzés hiányzik, majd a színjátékok száma apad, bár 1752–53-ban még egy végső felélenkülő próbálkozást mutat a két év alatt bemutatott hét darabbal. Utolsó nyoma 1758-ból van a drámaelőadásoknak.

A bejegyzések alapján megállapítható, hogy melyek azok az állandó alkalmak, ünnepek, amikor a színjátékokat bemutatják. Az első időszakban javarészt nagypénteken, úrnappján vagy úrnapja október-vasárnapján (in parasceve, in festo Corporis Christi, Dominica infra octava Corporis Christi). Később inkább a farsang vagy a farsangi szünet válik ilyen állandó alkalmammá (in Bacchanalibus, in feriis Bacchi), s emellett bizonyos dátumok jelölik az előadás időpontját: főként márcusban, júliusban és augusztusban. Ezenkívül az iskolaév vége, ill. kezdete is gyakran visszatérő színjátszóalkalom. Itt kell megjegyeznünk, hogy az adatok szerint a közel száz év alatt csupán egyszer adtak elő egy játékot kétszer is. 1746-ban Kőszeghy Alajos rendező a *De Bertulpho Ansbertá-t* ismétli meg szeptemberben. (Az első előadás szintén ebben az évben volt, de közelebbit nem tudunk róla.)

Az alapító Pálffyak tiszteletére is gyakran mutatnak be darabot; adataink szerint hatszor, valószínűleg egy-egy látogatásuk alkalmával. Ugyanígy néhány más látogató előit is előadással tisztelegnek: 1672-ben Turkovics Sándornak, Bajmóc prefektusának, 1708-ban Chilkó Jánosnak, 1715-ben Lovitkovicz Istvánnak, 1717-ben Révay Mihálynak, 1731-ben Szlopnjai Elek rendfőnöknek a tiszteletére játszanak színjátékot.⁶ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a bejegyzések csak 71-szer jelzik az alkalmat és az időpontot, így az itt kialakított kép csak rekonstrukciónak nevezhető, s lehetséges, hogy több adat esetében módosulna.

A feljegyzések az előadások körülményeiről csak igen vázlatosan, hiányosan tudósítanak: hat esetben jelölik meg a helyszínt. A gyér utalásokból is kitűnik, hogy az első időben a templomban játszották a darabokat, majd a felépült új iskolában, később, 1733-tól pedig a színházban.⁷ Az 1672-es adat azt is pontosan behatárolja, hogy mikor épült a kollégium temploma, hiszen a februári és a nagypénteki előadásbejegyzésnél még nincs utalás a templomra, viszont a júliusi *Conradinus*-előadást, melyet Hauzenka Miklós állított színpadra, így örökíti meg: „in Julio Conradinum tragica scena in Templo Collegij necdum perfecti elegantissimo ac eruditissimo stylo iam Oratorio quam versu Jambico repraesentavit.”⁸ 1673-ban pedig a *Christus patiens sub Allegoria Vineae illius Evangelicae* – Berzeviczy Valerián a rendező –, mely címéből ítélve a nagybőjtőhöz kapcsolódhatott, a plébánia-templomban került színre (in Ecclesia parochiali).⁹ Amint felépült azonban az erre alkalmas iskola-épület, ide helyezik át a drámaelőadásokat, s amíg ez a tény az újdonság erejével hat, meg is örökítik a feljegyzések: 1676-ban Hauzenka Miklós *Cadmus*-előadása (in novis Scholis),¹⁰ majd 1677-ben szintén az ő előadása kapcsán – címét nem jegyzik fel – (in Scholis).¹¹ A színházról, annak építéséről azonban nincsenek pontos adataink. 1733-ban tűnik fel a bejegyzés Nelisser Imre első bemuta-

⁶ Igen keveset tudunk ezekről a személyekről: a Chilkó és a Turkovics család régi Nyitra megyei nemesi család, az utóbbi nemességének megújítása azonban csak 1726-ban történik meg. Révay Mihály a szklabinai és blatniczai Révay család e néven második tagja. Szlopnjai Elek (a Resurrectione Domini) az első piarista Debrecenben. 1719 elején érkezik oda, és 1719 májusában kiadják az alapítólevelet. 1721-ben kezdődik meg a tanítás Halápy Konstantin vezetésével, aki Privigyére is elkíséri később Szlopnjait. Később Szlopnjai rendfőnök lesz, ő foganatosítja 1735-ben XII. Kelemen 1731-es rendeletét, mely nagyobb szabadságot adott a piarista iskoláknak, több tanítási lehetőséget növendékeinek. L. *A magyarthoni kegyes tanítórendiek történetének vázlata. A Magyarországi kegyes tanítórend névkönyve*. 1849. 16–17.

⁷ A *Cat. Juv.* feljegyzései alapján: 167b, 168a, 169a folio és NÉMETH Károly hagyatéka (L. az 5. jegyzetet).

⁸ *Cat. Juv.* 167b folio

⁹ *Cat. Juv.* 168a folio: „Sicut et Fr. Valerianus Christum Patientem sub Allegoria Vinae Illius Evangelicae in Ecclia parochiali [induxit].”

¹⁰ *Cat. Juv.* 169a folio: „Pr. Praefectus carmine jambico quam cultissimo in praesentia Excellmi Dni Fundatoris multorumque Illustrissimorum ac illustrium hospitem in novis Scholis exhibuit actionem Drammaticam in qua merita Excellmi D. Fundatoris sub persona Cadmi representabantur.”

¹¹ *Cat. Juv.* 169a folio: „Hoc Anno drama in Scholis theatraliter exhibuit.”

tott declamatiója mellett: „in Theatro produxit”.¹² Mivel a többi darabnál ezt nem említik, feltételezhető, hogy nem minden darabot mutattak be a színházban. 1735-ben jelzik még egy alkalommal a bemutatás színhelyeként a színházat (in Theatro)¹³ Stermenszky Tádé *Avaritiae speculum* c. előadásával kapcsolatban. Így tehát csak azt tudjuk bizonyosan, hogy 1733-ban már állt a színház.

A feljegyzések tájékoztatnak ugyan a szerzőkről, színrevivőkről, de óvatosan kell a szerző megjelölést használni, mert nem valószínű – a fennmaradt drámaszövegek alapján megismert színházi gyakorlat szerint –, hogy a bemutató tanár maga írta a darabot. Legtöbbször csupán átdolgozta, a körülményekhez igazította a játékot. Mivel jelentős rendházról, iskoláról van szó, és néhány ismert tudós, irodalmár is van a tanárok közt, elképzelhető, hogy eredeti darabokat is bemutattak. Erről viszont csak a drámaszövegek adhatnának felvilágosítást. A tanárok közül leggyakrabban a retorika és poétika tanára kapta, vállalta a darabok bemutatását, őket követi gyakoriságban a syntaxisták és grammatisták tanára, s elég gyakran mutatott be darabot a principisták és a parvisták tanára is. A tanári hivatáson túl természetesen az egyéni készség, lelkesedés is befolyásolta az évi drámaelőadások számát. A korai időszakban egy tanár több játékot is bemutattott egy évben, később viszont többnyire csak egy-egy darabot. A tanári lelkesedés szép példája Messina Melchior, akinek munkálkodása az utolsó, általunk ismert évek ritkuló előadásai között utóvirágzást jelez. 1751-ben is bemutat már egy színjátékot, de 1752-ben hatot. Mellette meg kell említenünk Berzeviczy Valeriánt, aki öt darabot állított színpadra (1671–1675 között), Hauzenka Miklóst, aki nyolcat (1672–77 között) és Kellemesy Gergelyt aki ugyancsak öt színjátékot mutatott be (1686–1690 között). Hrodovics György az elindítója a színjáték privigyei virágkorának, aki 1708–1710 között 13 darabot vitt színre. 1708-ban Messinához hasonlóan ő is hat játékot mutatott be.¹⁴

Érdekes, hogy a rendház főnökei is – természetesen tanárkodásuk idején – kivették részüket a darabok színreviteléből: az 1666–1808 között tevékenykedő 31 házfőnökből kilencnek a neve szerepel a rendezők között: Mösch Lukács, Berzeviczy Valerián, Holtzhauser Károly, Bohm Eusták, Hrodovics György, Rosinszky Ambrus, Szlavkovszky Benedek, Léday Lénárd és Skultéty Sámuel.¹⁵

A rendezőket név szerint ismerjük, a színészekről, azaz a diákokról nagyon keveset tudunk. Csak az 1752-es bejegyzés különíti el világosan, hogy Messina Melchior, a retorika és poétika tanára „cum omnibus bacchanalisticam actionem... cum rhetoribus duas declamationes, cum poetis unam (produxit)”.¹⁶ Egyéb esetekben – ha tudjuk, mely osztályokat tanított a tanár – csak következtethetünk,

¹² NÉMETH Károly hagyatéka: „A rhet. és poéták tanára: Nelisser Imre a S. Joan. Bapt. cum quibus et praeter Scholasticas Declamationes; ler in Theatro produxit.”

¹³ NÉMETH Károly hagyatéka: „A rhetorok és poéták tanára: Stermenszky Tádé (a S. Ang. Cust.) produxit in theatro Avaritiae speculum. . .” Mikor a feljegyzés „in Theatro”-t ír, nem kell feltétlenül színházépületre gondolnunk, erre figyel fel MISKOLCZI István, *l. m.* 62.: „A színi előadásra külön terem szolgált, s az is egy ok, mely megerősít előbbi feltevésemben, hogy 1759-ben Prileszky rektor a színházból hét szobát csináltat.”

¹⁴ Mivel a piarista névtár jelenleg még nem áll a kutatók rendelkezésére, MÉSZÁROS Imre, a névtár gondozója jegyzeteit adom közre, és segítségét külön köszönöm. A névtár adatai csak a legszűkebbekre szorítkoznak, a szerzők irodalmi munkássága ez alapján nem rekonstruálható teljességgel. Berzeviczy Valerián szül. Berzevicz, 1646. jan. Privigyén 1670. okt. 23-tól többszöri kisebb megszakítással haláláig: 1707. aug. 1., Hausenka Miklós szül. 1637. körül Boemus Lythomislensis (Leitomischl) D[ole] Prag, fuit Prividiae sacerdos 1667/8–1673/4: 1675/6–1681/2. Meghalt Radomiae (Radomysl, Varsótól délre), 1683. júl. 10., Hrodovics György szül. Sasvár, 1677. júl. 20. Privigyén: 1698–tól. Meghalt: Nagybossány, 1725. márc. 22. Privigyén van eltemetve. Kellemesy Gergely szül. Kellemes (Eperjes mellett) 1657. dec. 24. Privigyén: 1676. ápr. 2-től jún. 2-ig. Meghalt: Szentgyörgy, 1694. dec. 19. Ezen kívül még 1686–1690 között is – magától értetődően – Privigyén kellett lennie. Messina Melchior szül. 1720. júl. 28. Csereny (Bars megye) Privigyén 1740. okt. 23-tól 1743-ig és 1751–1756-ig. Meghalt: Kisszeben 1767. márc. 7.

¹⁵ Az összehasonlítás a NÉMETH Károly hagyatékából előkerült házfőnökök listája alapján készült. Érdekessége, hogy bár mindegyikük nevéhez fűződik drámaelőadás, Szinyei csak Mösch Lukácsot, Szlavkovszky Benedeket és Léday Lénárdot ismeri, kiadott műveik alapján.

¹⁶ NÉMETH Károly hagyatéka.

hogy azokból a diákokból válogatta össze a szereplőket, akiket jól ismert, tehát az általa tanított osztályokból. Emellett szól az is, hogy az 1700-as évek eleji virágzó években több tanár is színre vitt darabot/darabokat, s valószínűleg ilyenkor nemcsak a tanárok, hanem a diákok és az osztályok között is nemes verseny folyt. A színjátszásban – legalábbis az alkalmakat tekintve – a rhetorok és poeták járnak elől, de egyébként minden osztály és tanára bemutat, bemutathat színjátékot.

Az előadott darabokról alig tudunk valamit. Szövegek hiányában nem tudjuk, hogy mennyi lehetett az eredeti és az átdolgozott szöveg. Más rendek (főleg a jezsuiták), más iskolák fennmaradt szövegei alapján sejteni lehet, hogy sok lehetett közöttük a hazai rendek vagy rendtársak szövegeinek az átvétele, valamint a külföldi darabok magyarítása is. De néhány eredeti darabot biztosan előadtak később más iskolákban is, hiszen a drámaszövegek vándorlása megszokott jelenség ebben az időszakban.

A darabok műfaját tekintve viszont változatos képet kapunk. Az említett adatok – Prónai jegyzékétől eltérően¹⁷ – tartalmazzák az ún. declamatiókat, azaz szóelői gyakorlatokat is. A gyakorlatok szövegei azt bizonyítják, hogy igen gyakran dialógusformában íródtak, mint ahogy erre történik is olykor utalás a feljegyzésekben (declamatio per modum actiones, declamatio per modum actiunculae, declamatio scenica, declamatio per Inductiones). A declamatió kivül minden esetben drámai művet sugall az actio, actus, actiuncula szóval jelzett műfaj – ez a leggyakoribb a feljegyzésekben. Néhány esetben bővíül ez a megjelölés egy jelzővel: actio elegans bacchanalastica, actio specialis, actio allegorica, ill. declamatio bucolica, declamatio bacchanalastica. De más műfajmegjelöléssel is találkozunk: a farsangi játékokban a comoedia, comoedia bacchanalastica gyakori, de találkozunk a tragica scena, dramata theatralis, az allegorica bucolica, az ecloga megjelöléssel is. A szöveg formájáról kevesebbet tudunk. Nem jelzik a bejegyzések, hogy az adott szöveg vers vagy próza, csak néhány esetben utalnak a versformára: leggyakoribb a jambus, de említik a leoninust, a hexametert és a disztichont (e két utóbbit carmine heroico ill. in metro elegiaco formában). Egy kevert formáról is hírt kapunk: „carmine senario-jambico-cabalistico”.¹⁸

A bejegyzések az előadott darabok tematikájáról alig tájékoztatnak. Sok esetben még a darab címét sem közlik. Többnyire csak általános utalás jelzi a darab témáját, vagy valamilyen allegória.

Valószínűleg a Krisztusról szóló darabok vannak túlsúlyban, bár cím szerint csak hét actióról állíthatjuk bizonyosan, hogy Jézus életéből vett eseményeket dolgoz fel, de a nagypénteki és az adventben bemutatott drámák – s ez előbbi a leggyakoribb alkalmak egyike – valószínűleg mind ezt a tematikát dolgozzák fel. Gyakoriságban ezeket követik az ókori pogány történelmet vagy mitológiát feldolgozó drámák, melyekből szám szerint tíz azonosítható a drámacímek alapján: 1672-ből egy *Scaevoia* című, majd később, 1701-ben *Patria[e] Amor et Amator Brutus*, majd hasonló téma 1751-ben *Dé Iulio Caesare post Fata Vivo*, 1708-ban egy declamatio per modum actiones *Patientia Socratis Philosophi*, 1735-ben Diogenesről, 1725-ben Didóról, 1707-ben és 1733-ban Zeuszról, 1734-ben Theseusról, 1752-ben Coriolanusról szóló dráma. Az ókori tárgyú drámák számát majdnem megközelíti a magyar történelmi tematika: összesen hat ilyen tárgyú drámánk van. Már az 1670-es első előadás az ország elleni harcra való készülődéséről szól. Ezt követi egy 1690-es adat: *Cervus Palfianus fortissimus contra Othomanicam portam Aries*. 1714–1725 között lesz igazán gyakori ez a téma. Négy ilyen drámáról van adatunk:

1714. *Fomes Discordiae* sibi ipsi acerbus ac damnosus sive Vidus intestina accendens odia inter principes Hungariae Ducem et Regem consanquinitatis foeder[e] junctus

1718. *Hungaria respirans*

1720. *Innocentia favore Amicitiae a fraude servata* sive Joannes Corvinus Ladislai Posthumi Gubernator in Pannonia Ulrici dolos triumphans

1725. *Discors Fraternitas* de Andrea Regi Hungariae et Bela.

Ezt követi az Ótestamentum népszerűsége: ötször utal rá a drámacím vagy jelöli forrásjelzet:

1674. *Sanctissima Sacramenti* Figuras in Veteri testamento praesentatas

1686. De submersione Pharaonis filiorum Israel oppressoris, et Nabuchodonosoris adoratione Statua, cujus titulus erat: *Vindex Ecclesiae* Pius

¹⁷ L. az 5. jegyzetet.

¹⁸ A senarius hat jambusból álló sort jelent, a cabalisticusban pedig az első sor betűinek római számértéke az előadás évét adja.

1687. Ex cap. 41. Gen. De Fama Aegyptica, cujus titulus erat: *Panis ad temperandam animi Famem*
1690. *Arcae Dei Arcanum Sacramentum*, Synagogae in figura, Ecclesia in Sacratissima Eucharistia propositum

1713. *Fiducia triumphans* sive semper inconcussa Judith.

Láthatjuk a két címsort összevetve, hogy az iskola első korszakában inkább a bibliai témák szerepelnek, és a második korszakban kap nagyobb hangsúlyt a hazafias tematika.

Három dráma dolgozza fel Bacchus életét, 1708-ban, 1719-ben és 1730-ban – de lehetséges, hogy több farsangi játék fűződik a nevéhez, amely nem tükröződik a drámacímekben. Bizonyosan három dráma íródott a szentek életéből vett epizódokból: 1712-ből Kalazanci Szent Józsefről, 1728-ból Nepomuki Szent Jánosról, 1753-ból Szent Eustachiusról szóló darabot ismerünk. Ugyancsak három dráma merít egyéb történelmi eseményekből: 1724. *Fortuna temeritas de Malcolmio tertio Polorum Rege*, ill. *Laureata Clementina in Nicomede Prussiae Bythiniae regis filio* *Filio-Rege expressa*, 1732. *Reconciliatio inter Discordes Childebantum et Clotarium Germanos Fratres*.

Három olyan didaktikus jellegű darabról is hírt adnak a bejegyzések, amelyek a tudomány vagy a művészet valamely területéről veszik témájukat: 1710-ben egy darab a poézist dicsőíti, 1717-ben a művészetek vetélkedése kerül színpadra, 1753-ban pedig egy ecloga „ad Commendationem liguae Graecae”. A XVII. századi iskolai játékok legfontosabb műfaját, az allegorikus drámát a műfajmegjelölés gyakran említi, bár címét csak háromnak ismerjük. 1710-ből kettőt: egyikben az erény győzelmet arat a testen, az érzékeken és a démonokon, a másikban pedig a hét érzék allegóriája jelenik meg. A harmadikban, mely 1676-ból való és *Cadmus* a címe, az alapító érdemeit allegorizálják.

A bemutatott darabok közt szerepel egy ókeresztény tárgyú dráma 1712-ből (*Virtus Infulata sive Simplicianus ex Presbytero factus Episcopus*), és 1754-ből egy keleti tárgyú actio (*De Mahomete – Persaeo*).

Ez az eléggé vegyes tematika egyelőre a hozzátvetőleges rendszerezés kísérletén kívül más következtetésre nem ad lehetőséget, hiszen időrendben olyan vegyes a megoszlásuk, hogy bármiféle tendencia megállapítása kockázatos volna. Valószínűleg más iskolák adataival összevetve az eddig nem azonosítható darabok is „megfejtethők” lesznek.

Czibula Katalin

Katona József pesti prókátor „megpirongattatása” Pest vármegye előtt

Katona József Pestről Kecskemétre való hazaköltözését az irodalomtörténet sokáig úgy tüntette fel, mint írói próbálkozásainak sikertelensége miatti szomorú elhatározását. A meg értett zseni tragikus glóriájával vette körül a kecskeméti „fiskális”-t. Horváth János volt az, aki egyetemi előadásában – részben volt tanítványától, Hajnóczy Ivántól kapott adatok alapján – eloszlatta ezt a búskomorságú dicsfényt Katonáról. Rámutatott arra, hogy benne nemcsak nagy költőt, hanem rendkívüli embert is kell látnunk, akiben a hívságos csalódottságnak nyoma sincs. Cselekvően beilleszkedik az otthoni életbe, vadásztársaságának naplóját kedves humorral vezeti, színházat tervez, sőt még bált is rendez.¹

Katona azonban nemcsak mint író élt Pesten, nem az íróssággal szakítva hagyta ott a fővárost; elsősorban mint jogász akart ott magának egzisztenciát teremteni. Végezte jogi tanulmányait (1810–1813), joggyakornokoskodott igen szorgalmasan az egyik leghíresebb pesti ügyvédnél, dabasi Halász Bálintnál (1813–1815). Előbb, 1813 nyarán már Kecskeméten is „in praxi” volt Szilágyi Jánosnál, Huss Istvánnál vagy valaki másnál.² Ügyvédi vizsgája után is Halásznál dolgozott segédügyvédként még két évig. 1818. február 14-én, Bálint napján vett tőle búcsút egy igen meleg hangú versében. Hogy ezután kinél dolgozott, nem tudjuk; csak 1820 januárjától kezdett a „maga kezére” működni. Hogy milyen sikerrel, és hogy a pesti ügyvédi praxisnak volt-e köze Katona Pestről való távozásához,

¹ HORVÁTH János, *Katona József*. Bp. 1936. 15–16.

² MÁLYUSZNÉ Császár Edit, *Katona pesti jogásztársasága*. It 1971. 173.

arra Miletz Jánostól kivonatolva közölt bevételi naplója alapján lehet következtetni.³ E napló („házi jegyzék”) szerint 1830. november 30-ig 33 ügye volt (elosztva átlag havi 3). Bevétele ez idő alatt mindössze 509 forint. Volt két olyan hónapja, amikor csak 6 forintot számolt el. Itt olvasható, hogy több ügyfele becsapta, csak részben vagy sohasem fizette meg ügyvédi tartozását. Volt olyan esete is, hogy kliense honoráriumként a csizmáját fejelte meg. Miletz mégis ezt írja: „Mindezen rossz kezdet daczára ügyvédi irodája csakhamar felkapott lett; a pestieken kívül, különösen kecskeméti földíjjei keresték fel számosan ügy-bajaikban [...]”⁴ Hajnóczy Iván viszont a bevételi naplóból azt olvassa ki, Katona hazatérésére ok lehetett az is, hogy ügyvédi pályáján Pesten önállósága első évében nem a legjobb tapasztalatokat szerezte.⁵

A bevételi napló szűkszavú, de tárgyilagos soraiban Waldapfel József igen éles, szociografikus s egyben lelki vonásokat rögzítő tényeket lát: „Éles fényt vet ez a napló a magyar, de nem nemes létére az akkori fővárosban próbálkozó kezdő ügyvéd nyomorúságára. [...] nem vall olyan lelkületre, amilyennel az ügyvédi pályán, pláne név és személyi kapcsolatok híján, vagyont lehetett volna szerezni [...]”⁶ Feltűnőnek és jellemzőnek tart a bevételi naplóban egy 50 forintos tételt „korrigálásért”. Úgy gondolja, hogy ez Trattner kiadótól kapott díjazás. Mivel pedig ez az összeg 1820 első havában szerepel, arra mutat, hogy Katona 1818–20 között gyakran kénytelen volt ilyen kereseti kiegészítést keresni.

Waldapfel érvelésével nem ért egyet Mályuszné Császár Edit. Szerinte Waldapfel túloz. Ő úgy látja, hogy Katona 1818 és 1820 között sem nyomorgott abban a városban, ahol Halásznak és másoknak jól menő ügyvédi irodája volt. Katona nem író, hanem ügyvéd volt olyan korban és országban, ahol az utóbbi sokkal többet ért. Már huszonnégy éves korában olyan diplomával rendelkezett, amely Magyarországon mindenkinek megélhetést biztosított. Bár ennek a „mindenkinek” az egyértelműségét megkérdőjelezi az a megállapítása, hogy a magyar nemzet ebben az időben „jogásznemzet”. Ez ugyanis valójában azt jelenti, hogy a jogi pálya az, amelyet a nemesség is magához méltónak tart, vagyis elsősorban nemes emberek pályája. A katolikus kecskeméti takácsfiúnak a református nemes dabasi Halász irodájában való gyakornokoskodását kivételes szerencsének tartja, mert az előkelő irodák abban is válogattak, hogy más felekezetű ne kerüljön hozzájuk.⁷

Van azonban egy idevágó, Katona pesti ügyvédkedésére vonatkozó igen érdekes dokumentum, amely valahogyan kimaradt Katona számon tartott művei közül, feledésbe merült a Katona-irodalomban is, pedig Székely József, Pest vármegye főlevéltárosa már 1883-ban közzétette.⁸ Az eset, amelyről Székely tudósít, s amellyel kapcsolatban Katona írását közli, röviden a következő:

„Armális” nemes Dósa János uramnak, az ószönyi templom gondnokának több ökrét ellopják. A tolvajt elfogják, de az ökröket már eladta 250 forintért Farkas Izsák mészárosnak. Az ügyben Nyitra vármegye 500 forint kártérítésre ítéli a mészárosot. Ez csak 260 forint 30 krajcárt tud kifizetni, az összeg többi része mint egyelőre behajthatatlan függőben marad. Dósa János három évig sürgeti az ügyet, hasztalan. Ekkor egyesek tanácsára a Királyi Helytartótanácshoz fordul, azt hozva fel Nyitra vármegye ellen, „mintha elnéző lett volna Farkas erányában”.

³ MILETZ János, *Katona József családja, élete és ismeretlen munkái*. Bp. 1886. 66–67. – A napló a Bács-Kiskun Megyei Levéltár Katona-iratai között található.

⁴ *I. m.* 67.

⁵ HAJNÓCZY Iván, *Katona József Kecskeméten*. Kecskemét, 1926. 28.

⁶ WALDAPFEL József, *Katona József*. Bp. [1942.] 186.

⁷ MÁLYUSZNÉ Császár Edit, *I. m.* 170–180.

⁸ SZÉKELY József, *Katona József Pest vármegye előtt*. Magyarország és a Nagyvilág 1883. 28–29. sz. – E közlemény, ill. Székely József 1883. április 16-i kecskeméti felszólalása alapján újra foglalkozott az esettel: CS[ANÁDI] S[ámuel], *Katona József a pest megyei levéltárban*. Kecskemét 1883. 83. sz. – Székely közleményét, pontosabban annak első felét *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* Katona-fejezetében az Életrajzi források és feldolgozások között említi, Katona nyilatkozatát közlő második részét azonban, amelynek a Kisebbszövegközlések közt volna a helye, nem. Nem került be a nyilatkozat Katona József összes műveinek 1959-i, Solt Andor által gondozott kiadásába sem, holott hasonló tartalmú szövegek szerepelnek Egyéb iratok c. részében.

Ebben az ügyben szerepel Katona József is. Ő is ad be egy „megkövető” írást a Helytartótanácshoz, melyben az ügy elintézése iránt is érdeklődik a panaszos fél oldalán. A Helytartótanács az iratokat leküldi Nyitra vármegyéhez. Az alispán, nemes assakürti és de eadem Ghycsy Péter (másképpen giczi és assakürti Ghyczy) ezen felháborodva elégtételadást kér a Helytartótanácsától, amely utasítja Komárom vármegye alispánját, hogy Dósa Jánost a megyei közgyűlés színe előtt feddje meg.

Miután ez megtörtént, Dósa János uram ezt a szégyent nemes létere elviselni nem bírván, attól, ha későn is, szabadulni akarva, Komárom vármegyén keresztül Nyitra vármegye alispánjánál „feladta” hogy „Katona József nevezetű pesti prókátor az, aki őt ebbe a gyalázatra ártatlanul belekeverte”. Nyitra vármegye alispánja, hogy Dósa uramat mint ártatlant utólagosan mentesítse az elszenvedett szégyen alól, ezt a vádoló beadványt intézkedés végett felterjeszti a Helytartótanácsához.

1818. március 17-én gr. Brunswick József tárnok, septemvir, Nógrád vármegye főispánja „kegyelmes királyi leiratot” küld Pest vármegyének. Ezt előbb a kisgyűlésen, május 24-én bontják fel. Ennek értelmében (hogy ti. „bizonyos Katona József pesti prókátor Dósa János uram helytelen módon feltezt folyamodványáért komolyan rovassék meg”) másnap Hangyás Dávid jegyző már jelenti, hogy Katona József pesti prókátort maga elé hívatta, s neki meghagyta, hogy a legközelebbi megyei közgyűlésen „megpirongattatása” végett jelenjék meg. Az okot bizonyára közölte.

1818. június 9-én tartják meg Pest vármegye rendjei azt a közgyűlést, amelyre Katonát megidézték. Szentkirályi László első alispán elnöklete alatt három püspök, öt mágnás, harminckilenc táblabíró, öt főszolgabíró, tíz alszolgabíró, négy jegyző, két tiszti ügyész, esküdtek, főadószedők és járási adószedők, Pest és Buda városok deputátusai, a megyebeli mezővárosok küldöttei, több ügyvéd és számosan a nemes ifjúság közül vannak jelen. A jegyzőkönyv szavai szerint a közgyűlés színe előtt megjelent Katona József „alázatos türelmességgel” hallgatta végig az első alispánnak a „felsőség nevében” hozzá intézett szavait.

A „megfeddett” prókátor ekkor egy sajátkezűleg fogalmazott írásbeli nyilatkozatot adott át, és kérte, hogy azt a közgyűlés előtt olvassák fel, s eredetiben küldjék meg Nyitra vármegye alispánjának.

Így került ez a Katona-kézirat Nyitra vármegye levéltárába, ahonnan Székely József átkérte és lemásolta, s a Magyarország és Nagyvilág 1883. évi 29. számában közölte.

A Nyilatkozat szövege a következő:

Tekintetes Nemes Vármegye!

Azon meghívattatásom következtetésében, mely szerint Nemes Dósa Jánosnak az Ó Szőnyi Templom Gondviselőjének nevében Tettes Nyitra Vármegyei Alispány Ur ellen tett (mint állittatik) sértő Irásomért megfeddetésemet elfogadnám; én saját Erköltsiségemnek tartozok azzal, hogy ezen alázatos Kinyilatkoztatást benyújtsam:

Dósa János keresi a maga ellopottt ökreinek megítélt, de a mint mondja, meg nem kapott árát, s minthogy feleletet azeránt ismételt kérelmeire sem vehetett Tettes Nyitra Alispány Urtól, egy Előkelő Pártfogójának (mint állittya) Javallásából, a Fő Méltóságú Királyi Helytartó Tanács által kívánta célját elérni, ha van-e még keresete? vagy ha nints, azzal is beérné. Most 29-ik Áprilisban múlt esztendeje, midőn első folyamodása felvétetett. Hat hónapok után emlékeztetőleg adódott egy másik; mely után negyedik Hónapra Tettes Komárom Vármegye Közönsége eleibe meghívattott, éppen azért, a miért én mostanság ide; és (a mint meghívattatásom foglalattya tartya) birt ez a Templom embere annyi önszeretettel, hogy magát a dologból egészen kitagadja és a terhet mind eddig tsak köszönet fejében fáradozó Ügyészének nyakába háritsa: melynek ugyan az ide / mellékeztet legközelebb adott Eredeti Bizonyosság Levele egészen ellene mond.

Nyilvánosságos ebből, hogy az első, melynek még formáját is maga hozta, tudtával éppen nem sértő, és arról mindenkor jót áll; de a másodikról, melyet sürgetésképpen adtam be, nem. Azonban Tettes Nemes Vármegye! nem tsak hogy ebben, de az előbbeniben is legalább mikor írtam, sértőt nem tudtam képzeln; mert ha szinte a Romlottság mások gyalázására késztetett volna: még is a magam önszeretete nem engedhette meg, hogy tudván tudva és készakarva olyast cselekedjek, a mi Jónememben és Morálitásomban bizonyosan tsorbát fog tenni, sem nevetem az Esedező Levélnek allyára ki nem írtam volna tzégérül. En annyiban érdekeltethettem, a mennyiben akaratom ellen olyast tehettem, a miben más megütözhett: ellenben Dósa János tudta már a dolgot, és mégis a nélkül hogy csak szóval is érdeklett volna engemet, arra sürgetett, hogy szándéka ellen tett hibájáért egy megkövető írást nyujtanék be: és minthogy keresete eránt ismét egy szó se jött, melleleg az is érdekelttes-

sen; de ez már tsakugyan soha meg nem történt volna, ha akkor gyanithattam volna, hogy a sor még reám is fog kerülni, és ez az öreg ember meg nem tudott volna tréfálni, melyet ugyan ő a fellebbez érdeklett Bizonyosága szerint ismét elvállal, mindazon által én a magam részéről vissza vonom, és az egész Ügyéről lemondok.

Méltóztasson a Tettes Vármegeye ezen kinyilatkoztatást Tettes Nyitra Vármegeyével közölni azon kérdéssel: melyik Iromány sértette meg a Tettes Al Ispány Urat? Engemet az érdeklett Bizonyosság Levél szerént csak a második, azaz mult őszi érdekelhet. Légyen Tettes Al Ispány Ur a felől meggyőződve, valamint azon kevesek, kik engem közelebbről esmérnek, meggyőződve vannak, hogy nem vagyok ama tsődör elméjűek közül való, kik feszeskednek azon Előjáróság ellen, melytől utóbb is gyarapodásukat várják, és e jelenvaló ízetlenséget is csak könnyen hívőségem szülte: de nem értem én még el azon bizonyos esztendőket, melyben az ügyészi éles vigyázat kontárrá tehetné bennem az emberekben való bizodalmat

--- ki is maradok

A Tettes Ns Vármegeyének
alázatos szolgálja
Katona József ügyész

A levél külsején ez áll:

Tekéntetes Nemes Pest Pilis és Solt Törvényesen öszvekapcsolt Vármegeyék közönségéhez

Katona József Ügyésznek alázatos jelentése Tettes Nemes Nyitra Vármegeyei Al Ispány Ur nevében való Megfeddése eránt lett Meghivattatása következtében, melyet T. Nyitra Vármegeyének által küldeni esedez.⁹

Ez a dokumentum a megyei közgyűlési jegyzőkönyv fogalmazását („alázatos töredelmességgel”) cáfoló, az igazát komoly erkölcsi alapon megvédő ügyvéd magatartását tanúsítja, amely szép fényt vet Katona jellemére. Az ügy következménye azonban a bevételi naplóban találtakkal is egybevág. A közgyűlés nagy nyilvánossága előtt mégiscsak megtörtént „megfeddetés” (Hangyás jegyző szerint „megpirongattatás”) híre eléggé elterjedhetett a pesti jogászok, sőt a fővárosban ügyvédi segítséget keresők körében is. Ez bizony nem jelenthetett „Katona József pesti prókátor” számára ajánlólevelet, korunk szavával élve: reklámot. Csalódásának, hazatérésének egyik fontos oka ez is lehetett, még ha két évig nem adta is fel a harcot. 1820 márciusában azonban már szülővárosába pályázott fiskálisnak, jól tudva, hogy a kecskeméti mezővárosi civistársadalomban jobban fogják értékelni ügyvédi diplomáját, mint a „jogász nemzet” pesti, túlnyomóan nemesi társaságában. A pesti jogászörökből való kiábrándulását láthatjuk abból is, hogy az 1820 márciusában Kecskemétre beadott pályázatához nem közülük valakitől kért ajánlólevelet (még nagyon kedvelt és becsült volt principálisától, Halász Bálinttól sem), hanem a Nemzeti Múzeum könyvtárának őrétől, a későbbi egyetemi tanártól, Horvát Istvántól.

Sütő József

⁹ Székely másolatát követtük a közlésben, amely jól érzékelteti a Katona helyesírását jellemző ingadozást. (Vö. KATONA József, *Bánk bán*. Kritikai kiadás. Sajtó alá rendezte OROSZ László. Bp. 1983. 388–391.)

Csanádi Sámuel szerint (Kecskemét 1883. 83. sz.) Katona e nyilatkozatának fogalmazványa Lévay József költő birtokában volt.

1. Ugyanerről a tárgyról negyven-egynéhány évvel ezelőtt, más is írt a fenti címmel: Kovalovszky Miklós, „Petőfi nevééről”, (Irodalomtörténet 1944. 59–63). Ő a költő régi és újabb neveinek használatát vizsgálta meg, tudományos alapaossággal. Én a kérdésnek csak egy oldalára vetek egy futó pillantást: nagy költőnk halhatatlanná vált nevére. Honnan vette Petőfi a maga új nevét? A Petrovicot fordíthatta volna Péterfinék is – ez lett volna a kézenfekvő megoldás. Hogy az új névnek *-fi*-re kellett végződnie, az mintegy magától értetődő volt, hiszen a szerb *-ics*-nek, akárhogy íróják is, az apáról fiúra utaló *-fi* elem felel meg pontosan. A kérdés most már abban áll, honnan vette a *Pető* vagy *Pethő* előtagot, s a két lehetőségből az előbbit? Hogyan állt elő a nekünk oly ékesen hangzó név: *Pető+fi*? Valami különlegesség van a névalakban. Jó hallású költőnk, Illyés Gyula állapította meg, hogy kissé szokatlan.

2. Petőfi műveinek kritikai kiadásában e kérdéstről a következőket olvashatjuk: „Hogy a Petőfi név – mint a Petrovics fordítása – a költőnek saját leleménye-e vagy ebben a formában találkozott vele valahol, nem tudjuk. Ezzel az utóbbi feltevessel kapcsolatban sok legendaszerű emlékezés és találgatás látott napvilágot, ...de e magyarázatok egyike sem meggyőző.” (Petőfi Sándor összes művei. Kritikai kiadás. I. Sajtó alá rendezte Kiss József és Martinkó András. Bp., 1973. 356.) – Az említett vélekedések kapcsán az alábbiakat jegyezzük meg. Hogy a Zala megyei Türrén már a múlt század elején éltek Petőfi nevű egyszerű emberek: érdekes értesülés, bizonyos mértékig figyelembe is vehető, de nagy kérdés, hogy a pápai diák (vagy az ifjú színész) tudomást szerzett-e róluk. Még kevesebb hitelt érdemel a középkori pozsonyi oklevelekre való hivatkozás. Egy adat az írott régiségben keveset nyom, a szóbeli közlésben pedig majdnem semmit sem ér, feltétlenül nyomósításra szorul. Általános megfigyelésünk, hogy a Petőfi családnév utólag, a század vége felé kezdett terjedni, mint ahogy találkoztunk már a XX. században Rákóczi Ferenc vagy Deák Ferenc nevű aprócska emberekkel is. – Másik elhárító megjegyzésünk lélektani természetű. Mi szüksége lehetett lírikusunknak arra, hogy más családdhoz kösse nevét: az apai és anyai részről felvidéki származásának, aki az Alföldet nevezte meg hazájának, a Dunántúlhoz? Akkor már egyéniségéhez illendőbbnek tartjuk, hogy maga alakítson, teremtsen, állítson elő nevet magának! A Benőfy névre megtette észrevételeit a sajtóban, kérve (1844-ben) ennek megváltoztatását, mert összetéveszthető volt az ő nevével; impulzív őszinteségében nemeségéről sem hallgatott vétképpen – saját nevének eredetéről azonban nem szólt. Petőfi nem volt töprengő, elemző típus. Egy erős benyomás azonban hamar döntésre, cselekvésre bírta. Ilyennek fogjuk fel nevének keletkezésével kapcsolatban a következő olvasmányélményt.

3. Vörösmarty „Eger” című eposzának van egy igen rokonszenves fiatal hőse. A költemény elején, a szikszói gyűlés leírásában találkozunk vele először: „Első, a' ki szavát fölemelte, *Pető* vala. Ifjú, 'S még alig arra való, hogy kardot rántsón...” Beszédében nagyon lelkes. Másokat rendreutasít: „'S ülve penészedjék, kinek édes az ozmani rabláncz. Én megyek, és szegyent hagyok itt a' vesztgen ülőnek.” Ez a hang jól megfeleltethető Petőfinék. Pár lappal későbbi jellemzésében is van több olyan vonás, mely ifjú olvasójának megnyerhette a tetszését: „Itt legelől jár ifju *Pető* erdélyi pejével... Túri süveg koszorúzza fejét, rá tűzve fehérén Habzik az ékes toll, 's rózsás arcokra vet árnyat, Mellyeken a' komoly elszánás' nagy gondolatával Harczba vegyült szépség hős lelke' vonásait írja, 'S erre hogy olvassák, két barna szem önti világát. Mind ezt ő nem tudva halad nemes úri negéddel, Fenn viszi jó kardját a' kised Egerbe segédül.” – Húsz helyen is előfordul neve az eposzban. Mindenütt hevesnek, gyorsnak, mindig ugyanabban a társaságban forgónak találjuk, főleg Zoltai, Figeđi mellett, a második nemzedékben. Csak Dobó és Bornemisza Gergely vannak jobban kiemelve. Karddal bosszulja meg Bolyky halálát, utolsó csatájában pedig, immár sebesülése után: „Musztafa már fekszik csövel leterítve *Pető*tól”. Nincsen Vörösmarty hajdan népszerű és igen dicsért költeményének egy sora, mely ne a magaslatias hangján említené őt. S igen jellemzőek azok a már-már petőfies szavak, melyeket Dobó lánya mond róla: „Vajmi kemény lehet a' harcznak törvénye, hogy a' ki *Ével* előbb velem a' violákért bolyga mezőkön, Most a' legszebbet kész volna tapadni utában. (Arra nézve, hogy Petőfi – Vörösmarty eposzainak más hőseivel együtt – milyen rokonszenvesnek találta *Pető* alakját, már Kiss József említést tett: „A helység kalapácsa”, I. Oszt. Közl. 1979.)

4. Vörösmarty közvetlenül az Aurora 1822-j első kötetéből merítette az elbeszélő témát, ahol gróf Teleki József, az Akadémia későbbi elnöke foglalta össze 25 lapon a híres ostrom részletes történetét. Ő Tinódiából vette át az egyes nevek felsorolását, a női szereplőket azonban Vörösmarty

iktatta be költeményébe. Tinódi verses krónikáját ő nyilván nem ismerte, mint ahogy feltesszük, hogy Petőfi sem olvasta sem Tinódit, sem Telekit: az ő rokonszenvét, amikor névváltoztatásra gondolt, egyedül az „Eger” című eposz ifjú hőséneke alakja és neve ragadhatta meg.

Magáról a történeti hősről Tinóditól többet is megtudunk. Ő teljes nevén említi Pető Gáspárt, s azt is jelzi, hogy hadnagy vagy – némely megjegyzéseiből következtetve – főhadnagy volt („harmad fő hadnagy”, hat közül „harmadik vala”), mindenesetre a tisztek között a vezérhez közelálló hős és a külső vár parancsnoka, aki 40 lóval jelent meg Egerben, amikor a várnak védelmére külső csapatok gyűltek össze a török támadás ellen. XV–XVI. századi magasállású, Gersei előnévű elterjedt családjáról sok adatot közöl Budai Ferenc Polgári Lexikona (1866.). Eszerint a család „egy törzsből származott a Nádasdy familiával” (III, 64.). Ennek a családnak a leszármazottjaként említi a XVII. századi történészt, Pethő Gergelyt is. A név történetéről e lexikon a következőket mondja: Pető Gáspár egyik felmenő ősét, Pétert „nevezték először magyarosan Pethőnek” (i. h.). – Mai felfogás szerint ez nem állja meg a helyét, hiszen a személynév az Árpád-kortól előfordul, vö. 1237–40: *Petev*, olv. Pető (Pannonhalmi rendtört. I, 785.), s családnévként is régi típus képvisel. Ma is igen sokan viselik.

Nem érdektelen, hogy a Pető Gáspárra vonatkozó adatokat megtaláljuk Gárdonyi „Egri csillagok” című regényében és egy újabb monográfiában is (Nagy József: Eger története. Bp., 1978.).

5. Még arról lehetne szólnunk, milyen volt Petőfi viszonya Vörösmartyhoz, mikor melyik művét olvasta, vannak-e ide mutató nyomok, időpontok stb. Úgy vélem, az ismert tények összefoglalására itt nincs szükség. Arra is elég röviden utalunk, hogy a névváltoztatás 1842-re esett: nyomtatásban először a „Hazámban” című vers alatt jelent meg a Petőfi Sándor név, 1842. november 3-án. Van azonban két olyan adalék, mely témánk szempontjából különleges figyelmet érdemel. Aszódi diákkorában – mint Ferenczi írja – egy titkos társulatba való belépéskor „minden tag valami álnevet és pedig zsványnevet vett föl... Petőfié a Vörösmarty költeményeiben is szereplő Becskereki volt.” (Petőfi életrajza I, 77.) A fiatal költő igen tisztelte és szerette Vörösmartyt: ez köztudomású. Több versét szavalta Pápan az önképzőkörben. Nem tehető fel róla, hogy új nevének felvétele idején nagyobb műveit ne ismerte volna. – A másik adat egy tőle származó idézet. Útban Pest felé, Andornakon írta egyik kisebb, hazafiasnak minősített költeményét, az „Eger mellett” címűt. Ekkor nemcsak azt a helyet szándékozott megtekinteni, „Hol vitt Dobó nagy lelke”, hanem azt a személyt is felköszönteni versében, „aki őt oly Dicsőn megénekelte”. Ez a Vörösmartyra való közvetlen utalás mindennél többet mondhat nekünk most, amikor olvasmányélményhez, s éppen az „Eger” című eposzhoz törekedtünk kapcsolni a Petőfi név születését. Ez az apró, de annál természetesebb megfigyelési ötlet talán megoldja a név keletkezésének közel másfél évszázados rejtélyét.

Korompay Bertalan

A csehszlovákiai magyar írók gazdasági egyesülete

A csehszlovákiai magyar írók a két világháború között eleitől fogva keresték azt a szervezeti keretet, amely kari és érdekvédelmi alapon tömörítette volna őket. Tucatnál is több irodalmi társaság, kör és egyesület működött már e területen az 1918-ban bekövetkezett államfordulat előtt,¹ illetve jött létre az új állam keretei között,² de egyik sem rendelkezett olyan anyagi és szellemi alapokkal,

¹ Az 1918 előtt létrejött legjelentősebb irodalmi társulások: Toldy Kör (Pozsony), Kazinczy Társaság (Kassa), Gyöngyösi Társaság (Ungvár), Jókai Egyesület (Komárom), Reviczky Társaság (Léva).

² Ezek a következők: Madách Kör (Losonc), Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság (Pozsony), Magyar Demokrata Írókör (Pozsony).

hogy kellő segítséget és érdekvédelmet nyújthatott volna tagjainak. Ezt a szerepet szándékozott betölteni a Csehszlovákiai Magyar Írók Gazdasági Egyesülete, amelyet 1938 nyarán hívtak életre.

Az egyesület létrehozását a csehszlovákiai magyar írók egy csoportjából alakult előkészítő bizottság kezdeményezte, amelynek élén Gömör János, a kassai Kazinczy Társaság elnöke állt. Az egyesületet a magyarországi IGE mintájára szándékoztak megteremteni.

Az alakuló közgyűlésre 1938. július 23-án a Kazinczy Társaság helyiségében került sor. Gömör János korelnöki megnyitója után Darkó István ismertette a megalakítandó egyesület célját és alapszabály-tervezetét, amely szerint az IGE fő feladatának tekinti a csehszlovákiai magyar írók létfenntartásának szilárd alapokra helyezését, szociális helyzetének javítását, irodalmi működése anyagi és szellemi feltételeinek megteremtését, kari érdekeinek védelmét és idős tagjainak nyugdíjbiztosításáról való gondoskodást. A közgyűlés az alapszabály-tervezetet rövid vita után egyhangúlag elfogadta.

A napirend következő pontjaként – a közgyűlés által kiküldött jelölő bizottság javaslata alapján – megválasztották az egyesület ideiglenes tisztikarát. Elnök lett: Gömör János, ügyvezető főtitkár: Darkó István, választmányi tagok: Egri Viktor (ellenőr), Farkas István, Rév József (ellenőr), Sándor László (jegyző) és Simon Menyhért (pénztáros). A választással kapcsolatban úgy határozott a közgyűlés, hogy az egyesület végleges választmányát a szeptemberben megtartandó első rendes közgyűlésen választják meg, figyelembe véve az időközben jelentkező tagokat.

A továbbiak során javaslatok hangzottak el az egyesület konkrét célkitűzéseire vonatkozóan. A felszólalók sürgették az irodalmi díjak, az írói ösztöndíjak, a kiadókkal való kapcsolatok, a honoráriumok, a társadalmi és nyugdíjbiztosítás rendezésének ügyében hatékony intézkedések megtételét.

Az alakuló közgyűlést követő időszak a tagtoborzás és a tervekészítés munkájával telt el. Folytak az előkészületek az őszi rendes közgyűlés megtartására. Az egyesület vezetősége minderről a kassai rádióban tájékoztatta a közönséget. A rádió adását *Megszóal az IGE a mikrofon előtt* címmel a sajtó így harangozta be:

„Nemrég alakult meg Kassán Gömör János elnöklésével a Csehszlovákiai Magyar Írók Gazdasági Egyesülete, amelynek jelentős hatása lehet a csehszlovákiai magyar irodalom jövő fejlődésére, ha keresztülviszi az alakuló közgyűlésen tervbe vett programját. Az egyesület, vagy mint röviden nevezik, a Csehszlovákiai Magyar IGE vezető tagjai, köztük Darkó István, Farkas István, Simon Menyhért dr., Sándor László és Egri Viktor írók pénteken, szeptember 23-án 17 óra 40 perces kezdettel ismertetik terveiket és az egyesület célkitűzéseit a kassai magyar rádió mikrofonja előtt. Különös érdekességet jelent tehát az olvasók szempontjából az is, hogy öt magyar író lép egymás után a mikrofon elé.”³

A szép tervek azonban füstbe mentek. Megvalósításukat az 1938. szeptember 23-a után bekövetkezett történelmi események megghiúsították. Néhány nap múlva – mint köztudott – sor került a müncheni, majd egy hónap múlva a bécsi döntésre, mely utóbbi Szlovénia és Kárpátalja egy részét Magyarországnak ítélte. A csehszlovákiai írók jelentős része Magyarországra került, kisebb része Csehszlovákiában rekedt.

A Magyarországra került írók közül némelyek tagjai lettek a hazai IGE-nek. Mécs László⁴ például tiszteleti tagja, majd alelnöke, Darkó István⁵ pedig választmányi tagja lett az egyesületnek.

Sándor László

³ L. Magyar Újság, Pozsony, 1938. IX. 21., 10.

⁴ L. M. PÁSZTOR József, „Kezdetben volt Pakots” – az IGE-íróhetek krónikája, Bp. 1984, 126.

⁵ L. TURCZEL Lajos, *Darkó István levelesládájából*, Irodalmi Szemle, 1974. 6. 557.